

T.ü.f.d., dos. Əliyev İbrahim
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ VƏ MÜASİR DÖVLƏTÇİLİK TARİXİMİZİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər:	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti; Milli hərəkat; Demokratik dövlət; Müstəqillik; İstiqlal bəyannaməsi
Key words:	Azerbaijan Democratic Republic; National movement; Democratic state; independence; declaration of Independence
Ключевые слова:	Азербайджанская Демократическая Республика; Национальное движение; Демократическое государство; Независимость; Декларация независимости

Bu il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 yaşı tamam olur. Bu hadisə Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi yer tutur. Yarandığı gündən bu qədər vaxtın keçməsinə baxmayaraq onun hələ də tam tədqiq olunmamış kifayət qədər problemləri vardır ki, bu məsələlər bu gün də böyük aktualıq kəsb edir və müxtəlif maraqları güdən qüvvələrin diqqətini özünə cəlb edir. Əvvəlcədən qeyd etmək ki, Sovet hakimiyyəti dövründə onun tarixi saxtalaşdırılmalarına məruz qalmış, haqqında olan tarixi sənədlər təkcə sırayı insanlardan deyil, həm də tədqiqatçılardan gizlədilmişdir. Yalnız SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunandan sonra onun tarixini araşdırmaq, onun haqqında olan həqiqətləri aşkara çıxarmaq və işıqlandırmaq mümkün olmuşdur. Bu mübahisələrdə diqqəti cəlb edən Azərbaycanda dövlətin bərpasına gətirib çıxarmış proseslərin qanunauyğunluqları olmuşdur. Bu da təsadüfi deyildi: Azərbaycanın bir müsəlman ölkəsi olaraq müstəqilliyinə qovuşması metropolianın maraqlarına uyğun deyildi. İşğal olduğu gündən Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda siyasəti burada milli dövlətçiliyin yenidən dirçəlməsinin qarşısını almaq, bu prosesləri nəzarət altında saxlamaq olmuşdur. Müsəlman əhalinin hakimiyyət strukturlarında və ictimai əhəmiyyətli işlərdə fəaliyyətə yaxın buraxılmaması, müsəlman elitasının – bəylərin, xanların və ağaların zadəgan hüquqlarının son dərəcə məhdudlaşdırılması, təhsildə, mədəni inkişafda maneələrin qoyulması, keçirilən burjuva islahatlarının Cənubi Qafqazın müsəlman əhalisi yaşayan ərazilərinə yarımqız təbii edilməsi həmin məqsədə xidmət edirdi. Bu ərazilərə xristian əhalisinin köçürülməsi, xüsusən ermənilərin kütləvi şəkildə burada yerləşdirilməsi və onların xayanətkar xidmətindən geniş istifadənin məqsədlərinə də daxil olan başlıca məsələ müsəlman-azərbaycanlı əhalinin siyasi iradəsinin dirçəlməsinə imkan verməmək, milli ruhun oyanmasını, milli hərəkatın formalaşmasını əngəlləmək idi. [1, s.12-15, 16-24]

Lakin belə bir məhdudiyətlər və məhrumiyyətlər şəraitində Azərbaycanın milli ruhunun dirçəlməsi prosesinin qarşısını almaq mümkün olmadı, bu özünü müstəmləkə rejiminə qarşı vaxtaşırı alovlanan üsyanlarda, məhdudiyətlərə baxmayaraq elmin və mədəniyyəti, ədəbiyyatın müxtəlif sahələrində söz sahibi olan şəxsiyyətlərin yetişməsində, milli hərəkatın öndüdə getməyə qadir olan maarifçi ziyalılar dəstəsinin formalaşmasında ifadə olundu. Artıq XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasını bürüyən inqilabi hərəkatda Azərbaycan həmin dövrün qabaqcıl ziyalılarının sırasında duran şəxsiyyətləri ilə seçilirdi. [2, s.4-11; 3, s.21-27; 8] Onlar əsrin əvvəllərində ölkədə milli siyasi hərəkatın canlanması, milli mətbuatın inkişafında, mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin çiçəklənməsində əhəmiyyətli nəticələr əldə etdilər ki, bu da milli hərəkatın dirçəlişinin və yüksək səviyyəsinin göstəricisi idi. Təsadüfi deyildir ki, imperiya hakimiyyəti bu milli hərəkatın qarşısını almaq, demokratik azadlıqlara doğru xalqın iradəsinin qarşısını almaq üçün əh mənfur fəimlərə əl atırdı. 1905-ci ildə, 1918-ci ildə törədilmiş milli qırğınlar törəmişdir. [4]

1918-ci ilin mayın 28-də uzun fasilədən və əzəbli asılılıq mərhələsindən sonra Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi bərpa edildi. Yaradılan bu dövlət artıq tarix boyu mövcud olmuş orta əsrlər dövləti tipi deyildi. Azərbaycanın dirçəlməkdə olan dövləti zamanın tələblərinə cavab verən demokratik bir dövlət idi və həmin dövrün qabaqcıl Avropa standartları əsasında qurulmuşdu. Bu hadisə bir tərəfdən minilliklər boyu Azərbaycan xalqının qorunub saxlanmış dövlətçilik iradəsinin reallaşması idisə, digər tərəfdən müasirləşməyə, ən qabaqcıl dünya standartlarına uyğun siyasi ənənənin təzahür etməsinin real ifadəsi idi. Müsəlman Şərqi ilkin demokratik dövləti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təkcə müsəlman aləmində deyil, dünya miqyasında bir sıra yeniliklər etmişdi ki, bu faktlar tarixi yaddaşda mövcuddur və onları inkar etmək mümkün deyildir.

Lakin burada tarixi reallığın inkar edilməsinə diqqət yönəltməyimiz təsadüfi deyildir. Azərbaycanın bu gün mövcud olan demokratik dövləti özünün yüz illik yubileyini qeyd etməyə hazırlaşsa da bu yüz il ərzində onun mövcudluğu həmişə təzyiqlərə, yalan və böhtanlara, saxtalaşdırılmalarla məruz qalmış, Azərbaycanı sevməyən qüvvələrin narahatlıq mənbəyini təşkil etmişdir. Bu münasibət bu gün də davam edir. Müxtəlif tədqiqat əsərlərində ciddi cəhdlə Azərbaycanın müasir tarixi təhrif edilmiş, onun tarixini qısaltmağa çalışırlar.

Azərbaycanın müasir dövlətçilik ənənəsinin reallaşmasına qərəzli münasibət təkcə tədqiqat əsərlərində, elmi məqalələrdə müşahidə olunmur, bu münasibət ayrı-ayrı dövlətlərin, siyasi qüvvələrin onun siyasətinə, varlığına, münasibətdə tutulan mövqedə də hər addımda özünü göstərməkdədir. Bu mənada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin dərinəndə araşdırılmasına, onun bütün anlarının işıqlandırılmasına həmişə ehtiyac olmuşdur. Çünki bu tarixə olan bu ciddi maraq təkcə tarixi obyektiv əks etdirmək kimi professional maraqlardan irəli gəlmir. Xüsusən müasir dövrdə - Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycanın müasir tarixinə, onun müxtəlif mərhələlərinə maraq artmışdır. Bu maraq bir tərəfdən uzun illər məvlik qrifi altında saxlanılmış milli tariximizin qarantlıq səhifələrini işıqlandırmaq, onda baş vermiş hadisə və proseslərə düzgün qiymət vermək, onlara münasibətdə tarixi ədaləti bərpa etmək ehtiyacından irəli gəlirdi.

Digər tərəfdən Azərbaycanın müasir tarixinə son illərdə, xüsusən onun dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra maraq bir başqa məsələ ilə bağlıdır. Məlumdur ki, SSRİ-nin parçalanması nəticəsində müstəqilliyə qovuşmuş respublikaların əksəriyyətində onların yaranma tarixi 1918-ci ildən götürülür. Bu fakt isə müəyyən dairələrdə qısqançlıqla qarşılır. Bu yanaşma əsasında yazılan tədqiqat əsərlərində qərəzli fikirlərin və məqsədlə saxtalaşdırılmaların şahidi olurdu.

Azərbaycanın müasir tarixinə bu cür mövqedən yanaşmanın nümunəsi kimi Rusiya tarixçiləri Vadim Muxanov və Mixail Volxonskinin bir birinin ardınca yazdıqları "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin izi ilə" və "Rusiya Qafqazda: tarixin beş əsri" kitablarını göstərmək olar. [6; 7] Həmin kitablarda Azərbaycan Demokratik Respublikasının da tarixi araşdırılır. Xüsusən birinci kitab məhz həmin dövlətə, onun özüəndə sonra qoyduğu izə, müasir Azərbaycan tarixinə bilavasitə aiddir və onun başlıca məsələlərinə münasibət bildirilir. Kitablarda mənbə bazası çox genişdir. Orada tədqiqata çoxlu sayda maraqlı materiallar, sənədlər, faktlar cəlb edilir. Görünür, bu müəlliflərin mənbəşünaslıq baxımından imkanları çox geniş olmuşdur. Həmin dövrün istənilən tədqiqatçıları onların bu imkanına qibtə edə bilər. Bütün bu geniş imkanlara baxmayaraq bu kitablarda çıxarılmış nəticələr heç də həmişə elmi tədqiqatın təməl prinsiplərinə cavab vermir. Əslində gətirilən faktlar bir reallığı təsdiq etdiyi halda çıxarılmış nəticələrdə onun tam ziddinə olan qənaətlər gəlinir. Çox hallarda real həqiqəti təsdiq edən faktlar ya gizlədilir, ya da təhrif edilir. Bir sözlə M. Volxonski və V. Muxanovun bu kitablarda məqsəd obyektiv reallığın aşkar edilməsi deyil, əvvəlcədən qoyulmuş məqsədin əsaslandırılmasıdır. Müəlliflər öz məqsədlərini heç də gizlətmirlər. Onlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixini araşdırarkən başlıca hədəfləri müasir Azərbaycan Respublikası olmuşdur. AXC-nin tarixini araşdırarkən əslində Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənəsinin, dövlətçilik tarixini hədəfə götürür, onun yaranmasını qanunauyğunluğunu, müasir demokratik dövlətçiliyin formalaşmasını sübhə altına alırlar. Onların fikrincə, SSRİ-nin iflasından sonra müstəqilliyini bərpa etmiş dövlətlərin əksəriyyətinin 1918-20-ci illərdə mövcud olmuş dövlətlərlə heç bir əlaqəsi olmadığını iddia edirlər. Bununla da müasir dövrdə müstəqillik qazanmış dövlətlərin tarixini onilliklərlə məhdudlaşdırır, onların tarixi köklərini inkar edirlər. Bu da sadəcə olaraq tarixi obyektivlik xatirinə edilmir. Bu cür konsepsiyaları irəli sürənlərin maraqları daha müəmmal məsələlərlə bağlıdır.

Hər şeydən öncə onu diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, Azərbaycanın tarixinə böhtan atanların ziddinə olaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaşı Azərbaycanın minilliklərlə ölçülən dövlətçilik ənənəsinə köklənir. Dünyada yanan ilk dövlətlərin sırasında bu ərazidə təşəkkül tapmış dövlətlər də olmuşdur. Bundan sonrakı minilliklər ərzində Azərbaycanın ərazisi dünyanın aktual tarixi proseslərinin gətirdiyi mərkəzlərdən biri olmuşdur. Qədim dünya və orta əsrlər dövründə Azərbaycanın zəngin dövlətçilik tarixi hər kəsə məlumdur və müasir dövrümüzə də inkarolunmaz bir reallıq kimi qəbul edilir. Tarixin müəyyən məqamlarında dövlətin zəifləməsi, təzyiqlərə, işğalçı yürüşlərə məruz qalması, müəyyən müddət üçün bu və ya digər işğalçı dövlətin işğalına məruz qalması bütün dünya xalqlarının tarixi üçün xarakterikdir və həmin xalqın dövlətçilik ənənəsinin olmamasına, onun siyasi iradəsinin olmamasına dəlalət etmir. Bütün xalqların tarixində belə ənənə və qalxma məqamları

mövcuddur. Əsas amil isə bu xalqın həmin mürəkkəb və ziddiyyətli dövrün çətinliklərindən çıxma bilməsi və öz iradəsini təsdiq etməsindədir. Azərbaycan da öz dövlətçilik tarixində belə bir zəngin, keşməkeşli yol seçmiş, öz dövlətçilik iradəsini XX əsrin əvvəllərində mübariz milli hərəkatın nəticəsi kimi demokratik dövlətin qurması ilə təsdiq etmişdir. [3; 8]

Düzdür, ola bilsin ki, 1917-18-ci illərdə Rusiya imperiyasının iflası anında yaranmış dövlətlərin xeyli hissəsi tarixin ümumi axınında bir epizod kimi meydana çıxmışdır. Lakin Azərbaycanın dövlətinin yaranması və mövcud olmasının həmin dövrdə ictimai həyatın bütün sahələrində atdığı addımlar və nümayiş etdirdiyi mükəmməl dövlət quruculuğu, təsərrüfat işləri, daxili və xarici siyasət, hərbi təhlükəsizlik fəaliyyəti deyilən həqiqəti əyani şəkildə sübut edir.

Çox zaman Azərbaycan tarixinə qərəzli münasibət nümayiş etdirən tədqiqatçılar və müasir siyasi qüvvələr dediklərinin sübutu kimi AXC-nin iki illik mövcudluqdan sonra süqut etməsini əsas götürürlər. Onlar bu zaman belə bir faktı susmağa üstünlük verirlər ki, Rusiya imperiyasından qopub ayrılmış ərazilər son anda yenə də başqa ad altında imperiyanın SSRİ adlı yeni varisinin hüdudlarına qatılmışdı. Müstəqilliyin itirilməsi iddia edilən təsadüfiliyi təsdiq etmirdi. Məqami yetmişdə Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etmək imkanını reallaşdırması, edilən ağır təzyiqlərə baxmayaraq müstəqilliyə qovuşması xalqın dövlətçilik iradəsini təsdiq etdi.

1917-1918-ci illərdə Rusiya imperiyasının iflası nəticəsində yaranmış müstəqil dövlətlərin heç birində Azərbaycanı qədrə maneələr olmamışdı. Azərbaycanın imperiya üçün strateji əhəmiyyətli ərazidə yerləşməsi, onun mərkəzi regionu olan Abşeronda zəngin neft ehtiyatları olması və onun uğrunda dünya güclərinin gərgin mübarizə aparması baş verən hadisələrin və gedən proseslərin dramatikliyini, amansızlığını şərtləndirirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqil dövlət kimi elan olunması ərəfəsində burada rəngarəng siyasi qüvvələrin cəmləşməsi, Birinci Dünya müharibəsində iştirak edən hərbi blokların və onlara daxil olan ayrı-ayrı dövlətlərin buraya can atması vəziyyəti daha da gərginləşdirirdi. Partiyalar, milli qurumlar, ictimai-siyasi təşkilatlar arasında münasibətlərin və ölüm-dirim mübarizəsinin kəskinliyinə görə Azərbaycan, xüsusən Bakı şəhəri imperiyanın mərkəzi şəhərləri olan Peterburq və Moskva ilə müqayisə oluna bilən vəziyyətdə idi. 1917-ci il fevral və oktyabr inqilablarından sonra Rusiyanın başlıca siyasi qüvvələrinin başı özlərinə qarşıydığı bir vaxtda da Bakı yaddan çıxmır, burada gedən inqilabi proseslərin qarşısını almaq, milli azadlıq mübarizəsini boğmaq üçün ən iyrənc fitnələr törədilir. Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş mart soyqırımı, regionlarda aparılan və dəstəklənən müllü münafiqlər hakimiyyətə can atan bolşeviklərin fitvası və ermənilərin icrası ilə həyata keçirilir. Belə bir mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməli olan milli hərəkatın müstəqilliyə gətirib çıxarması onun gücündən, mükəmməlliyindən, liderlərinin səviyyəsindən xəbər verirdi. [1, s.12-14]

Bolşeviklər və onların sifarişli ilə Azərbaycanda təxribat, terror, qırğınlar törətmək yolu ilə fəaliyyət göstərən qüvvələr başa düşürdülər ki, Azərbaycan xalqını asanlıqla yolundan döndərmək, onun dövlətçiliyin bərpasına hərdəflənmiş iradəsinin qarşısını almaq mümkün olmayacaq. Onlar bu xalqın gücünü bilirdi və ona qarşı müvafiq vasitələrlə mübarizə aparır, onun siyasi iradəsini qırmağa çalışırdılar. Lakin hadisələr göstərdi ki, onlar buna nail ola bilmədilər. Bakı şəhərində mart qırğınının yaratdığı əlverişli şərait sayəsində Bakıda bolşevik-daşnak xarakterli hakimiyyət yaratsalar da, o uzun müddət davam gətirə bilmədi. 1918-ci ilin 25 aprelində yaradılmış Bakı Kommunası iyulun axırında iflasa uğradı. Bu hakimiyyətin Azərbaycan mühitinə yad olduğu praktikada sübut olundu. Onun yerində yaradılmış menşvik-daşnak diktaturası – mərkəzi Xəzər Diktaturası isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin türklərin köməyə gəlməsi hərbi missiyası ilə birgə yaratmış olduğu Qafqaz İslam ordusunun zərbələri altında bir günün içində dağılara Azərbaycanı tərk etdilər.

Mövcud olduğu iki il ərzində dövlət quruculuğu, ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrində qarşıya çıxan məsələlərin dəf edilməsi və inkişafa nail olunması dövlətin uğurlu irəliləyişindən xəbər verirdi. Əlbəttə, burada konkret məsələlər üzərində dayanmasaq da, ümumi pozitiv inkişaf göz qabağında idi. Bütövlükdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həmin Rusiya imperiyası tərkibindən qopub ayrılaraq müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin içərisində öz mükəmməl dövlət quruluşu, ardıcıl daxili və xarici siyasət kursu, ictimai-iqtisadi və mədəni sahədə quruculuq işi ilə seçilirdi. Hər bir sahədə üzlaşilən çətinliklərə baxmayaraq bu dövlət güclü nəzəri və praktik dayaqlara, idarəçilik imkanlarına malik olduğunu əyani sübut etmişdir. İki illik tarixinə bütöv bir nəzər saldıqda onun yarandığı gündən süqutuna qədər daim irəliləyən, təkmilləşən, təkamül edən, təsdiq edilən bir yol keçdiyini müşahidə etmək

olar. Bu qısa müddət ərzində dövlət quruculuğu sahəsində ciddi nailiyyət əldə edildi. Dövlətin yaranmasını elan edilməsindən hakimiyyət strukturlarının yaradılması, səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi, parlamentin yaradılması, dövlət simvollarının qəbul edilməsi inkişaf yolu keçmişdi. Azərbaycan 1918-ci ildə dövrün ən demokratik parlamentini formalaşdırma bilmişdi. [1, s.24-28; 7; 9; 10, s.11-12]

İki il ərzində ölkə parlament, nazirlər kabineti yerli idarə strukturları öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirmiş, peşəkarlığı artırmışdılar. Qarşısında duran bütün problemləri tam həll edə bilməyə də yeni yaranmış gənc bir dövlətin hökuməti kimi kifayət qədər irəliləyişlərə nail ola bilmişdi.

Təhlükəsizlik sahəsində mühüm işin əsası qoyulmuşdu. Sifir səviyyəsindən start götürülərək milli ordunun əsası qoyulmuş, qısa müddətdə ölkənin müdafiəsi təşkil edilmişdi. Mövcud olduğu dövr ərzində daim müharibə şəraitində olan bir ölkədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi qəti iradədən, ardıcıl, gərgin hərbi quruculuğun uğurundan xəbər verirdi. Düzdür, fasiləsiz hərbi təzyiqlər, ermənilərin silahlı təxribatları ölkənin müdafiəsinə zərbə vurur, quruculuq işlərinə böyük əngəllər törədirdi. Lakin Sovet Rusiyasının həbi təcavüzünü nəzərə almasaq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünü müdafiə edə bilmişdi. İkinci Dünya müharibəsinin nəticəsində möglub olan Osmanlı dövlətinin öz qoşunlarını aparandan sonra Azərbaycan öz müdafiəsinə təmin edə bilmişdi.

Ölkənin sosial iqtisadi inkişafında irəliləyiş göz qabağında idi. Düzdür, fasiləsiz hərbi təzyiqlər, ermənilərin törətdikləri təxribatlar ölkənin bütün güc və resurslarını özünə cəlb etsə də, Azərbaycan hökuməti sosial-iqtisadi və mədəni problemlərə diqqət ayırır, bu sahələrin fundamental məsələlərini həll etməyə çalışırdı. Buna görə də kəndlilərin torpaq mülkiyyəti məsələsini, neft sənayesinin bərpası və s. məsələləri tam həll etmək mümkün olmasa da, bu sahələrdə mümkün olan bütün işlər görülmüşdü.

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi hüquqlarının təsdiq edilməsi, onun suverenliyinin tanınması xarici siyasət qarşısında duran başlıca problem idi. Dünyanın aparıcı dövlətləri imperiyadan qopub ayrılmış xalqlarının, xüsusən müsəlman xalqlarının öz dövlətlərini yaratmasına qısqaclıqla yanaşırdılar. Belə bir mürəkkəb beynəlxalq şəraitdə Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çox çətin məsələləri həll etməli olurdu. Bütün çətinliklərə baxmayaraq AXC diplomatlarının gərgin fəaliyyəti sayəsində onun müstəqilliyinin Paris konfransı iştirakçıları tərəfindən De-fakto tanınması çox böyük uğur idi.

Qeyd olunduğu kimi, çox böyük çətinliklərə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, yaşamaq uğrunda mübarizəsi, həyatın bütün sahələrində diqqətli çətin nailiyyətlərin əldə edilməsi Azərbaycan xalqının dövlətçilik ruhunun, müstəqillik iradəsinin parlaq ifadəsi idi.

Lakin bu dövləti qoruyub saxlamaq mümkün olmadı. 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının təcavüzü nəticəsində bu dövlət süqut etdi. Bu süqut bir sıra tədqiqatlarda onun zəifliyi, həyatı qabiliyyətinin olmaması, təsadüfi xarakter daşmasının sübutu kimi göstərilir. Qeyd etmək lazımdır ki, AXC-nin süqutu təkcə onun özünün zəifliyinin nəticəsi deyildi. Məsələ ondadır ki, kommunizm təbliğatı ilə silahlanmış Sovet Rusiyası o dövrün nəhəng bir qüvvəsinə çevrilmişdi və onun təcavüzünün qarşısını nəinki yenicə müstəqillik qazanmış xırda dövlətlər gələ bilmirdi, dünyanın böyük gücləri onların təzyiqi qarşısında geri çəkilib, onunla hesablaşmalı olurdular. Rusiya imperiyası ərazisində təşəkkül tapmış müstəqil dövlətlərdən heç biri bu qismətdən qaça bilmədi. Tez və ya gec onların hamısı Rusiya imperiyasının davamı olan Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil edilmişdi. AXC-nin də süqutu məhz bu hadisə ilə bağlı idi. [1, s.46-47]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycanın müasir tarixində yeri və rolu onun iki illik tarixi ilə bitmir. 1920-ci ildə onun işğalı və süquta yetirilməsinə baxmayaraq Azərbaycanın sonrakı taleyində öz əhəmiyyətli təsirini göstərməkdə davam edirdi. Azərbaycanın Sovet hakimiyyəti dövründə formal olsa da respublika statusunu saxlaması AXC-nin mövcudluğu və tarixdə qoyduğu dərin izlə şərtlənirdi.

“Xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun təmin edilməsi” şüarı ilə çıxış edən Sovet hakimiyyəti imperiyadan ayrılmış xalqların respublika quruluşuna malik olmaq reallığı ilə bərhəmləndirirdi. Azərbaycanın da belə bir respublika kimi tanınması onun dövlətçiliyinin təsdiqi mənasında keçirdiyi yol və tarixi reallıqla, xalqın siyasi iradəsinin olması ilə bağlı idi.

Lakin bu yeni şəraitdə də Azərbaycanın siyasi hüquqlarının tanınması və sovet socialist respublikası statusunda yaranmaqda olan SSRİ-nin subyektləri sırasına daxil olması müxtəlif vasitələrlə əngəllənirdi. Bunun üçün 1922-ci ildə SSRİ yaranmamışdan öncə Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın daxil olduğu Zaqafqaziya Sovet Federativ Socialist Respublikası (ZSFSR) yaradıldı. Bununla da Azərbaycanın Sovet Socialist Respublikası hüququnda Sovetlər İttifaqının subyektlərində

birli olmasına imkan verilmədi. Düzdür, bir qədər sonra tarixi reallığın təsiri altında bu maneə aradan qalxdı. SSRİ-nin 1936-cı ildə qəbul olunmuş yeni konstitusiyasına görə Azərbaycanın və digər müstəmləkə respublikalarının müttəfiq respublika hüququ təsbit edildi.

Bundan sonrakı dövrdə də Azərbaycanı çoxsaylı maneələr yaradılsa da Azərbaycan SSR mövcud olmuş, zaman keçdikcə öz suveren hüquqlarını gücləndirmişdir. Xüsusən ötən əsrin 70-ci illərində - Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi zaman onun iqtisadi cəhətdən güclənməsi, itifaqın inkişaf etməsi respublikalarından birinə çevrilməsi Azərbaycanın mülli dövlətçiliyinin gücləndirilməsində də böyük rol oynadı.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa olunan zaman müasir demokratik respublikanın tarixinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından götürülməsi, Azərbaycan Respublikasının AXC-nin varisi və davamçısı elan edilməsi qanunauyğundur və tarixi ədalətin təmin edilməsinə xidmət edir. Bu irsiliyin təsdiqi və qəbul olunmuş rəsmi sənədlərdə təsbit edilməsi Azərbaycanın istəməyənlərin arzusunun ziddinə olaraq onun 100 illik vahid tarixə malik olduğunu təsdiq edir və bununla da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müasir tarixdə oynadığı rolu və tutduğu layiqli yeri bir daha təsdiq edir. [11]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I c. Bakı, 2004.
2. И.С.Багирова, Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века, Б., 1997
3. А Балаев., Азербайджанское национально – демократическое движение 1917 – 1920 гг., Б., 1990
4. А.С. İskəndərov. Azərbaycanca türk-müstəmləkə soyqırımı probleminin tarixşünaslığı 1918-1920-ci illər. Bakı, 2006.
5. Михаил Волхонский, Вадим Муханов. По следам Азербайджанской Демократической Республики 2007
6. Михаил Волхонский, Вадим Муханов. Россия на Кавказе. Пять веков истории», «Объединенная редакция МВД России», 2009 г.
7. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), Законодательные акты (сборник документов), Б., 1998;
8. М.Мəmmədzadə. Milli Azərbaycan hərəkatı. Berlin, 1938
9. Azərbaycan Parlamentinin Tərkibi (Адрес-календарь Азербайджанской Республики за 1920 год, ч 3. Баку, 1920 с.21-23) Архивировано 29 августа 2011 года.
10. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild. - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998.
11. http://files.preslib.az/projects/repUBLIC/az/azr4_2.pdf

THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND SOME PROBLEMS IN THE HISTORY OF OUR MODERN STATEHOOD

Summary

This article examines issues related to the place and significance of the Azerbaijan Democratic Republic in the modern history of statehood of the country. This year marks the 100th anniversary of the formation of this state, which played a huge role in the formation of the modern democratic state of Azerbaijan. This event became the realization of the political will of the people to their independence. Here, the laws of the origin of the Republic of Azerbaijan, the stages of its development, and the hereditary connection from all its stages are examined.

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ НАШЕЙ СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся места и значения Азербайджанской Народной Республики в современной истории государственности страны. В этом году отмечается 100-летний юбилей образования этого государства, которое сыграло огромную роль в становлении современного демократического государства Азербайджана. Это событие стало осуществлением политической воли народа к своей независимости. Здесь рассматриваются закономерности возникновения Азербайджанской Республики, этапы его развития, показывается наследственная связь с всех его этапов.